

distinguish the general Ukrainian folk terms and narrow-dialect names, which characterize only investigated territory.

Methods. The scientific methods are descriptive and analysis.

Results. All practical material of this group divided into 3 thematic classes of names: 1) lowland; 2) plain; 3) concavity, cavity. In turn, every thematic class divided into lexical-semantic groups. The third lexical class presented the most completely. The quantity of fixed names depends on existence of the realia on the investigated territory.

Originality. This lexical group on the territory from the left bank of Cherkasy region has not been the subject of research yet. It constitutes the relevance of the problem.

Conclusion. Folk names of the negative relief from the defined territory often coincide with the literary standard and equivalents from other dialects. It shows that geographical terminology system is archaic. But, at the same time, the fixed narrow-dialect names add the individual characteristics to the constant system.

This lexical group is well studied by Slavic linguists. Ukrainian linguistics has a sufficient number of published works too. Because of the investigated territory belongs to Middle Dnieper dialect – the basis of the Ukrainian language – it must be studied thoroughly.

Key words: the Middle Dnieper dialect; folk names of geographical terminology; the negative relief; the dialect of the left bank of Cherkasy region; narrow-dialect names; literary standard.

Надійшла до редакції 06.12.16

Прийнято до друку 16.12.16

УДК 811.161.2 282

ЖУГАН Наталія Анатоліївна

викладач Черкаського
державного бізнес-коледжу
e-mail: nzhygan@mail.ru

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ НАЗВ ПРЯДИЛЬНИХ РОСЛИН І ПРОЦЕСІВ ЇХНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ДО ПРЯДІННЯ

У статті представлено лексико-семантичні групи назв прядильних рослин і процесів, пов'язаних із ткацтвом, зокрема їх підготовкою до прядіння. У процесі дослідження з'ясовано особливості репрезентації, виявлено системні зв'язки досліджуваних номенів, їхню семантику та варіативність у середньонаддніпрянських говірках. Лексико-семантичні групи утворюють одиниці, різні за структурою: лексеми, що виникли шляхом морфологічної чи семантичної деривації; аналітичні назви – атрибутивні й субстантивні словосполучення; пропозитивні – у формі речення. Однослівні найменування збережені у свідомості діалектоносіїв попри архаїзацію самих реалій, а складені – є субститутами, що виникли у зв'язку з архаїзацією в пам'яті діалектоносіїв спеціалізованих назв. Загальноовживані лексеми, що набули термінологічного значення, відображають словотворчі можливості говіркового мовлення та динаміку лексичного складу. Частина засвідчених номенів мають у середньонаддніпрянських говірках різні словотвірні, фонетичні, акцентуаційні та граматичні варіанти.

Ключові слова: лексико-семантична група, семантична мікрогрупа, семема, сема, лексема, номінація, репрезентант, варіативність.

Постановка проблеми. Для сучасного розвитку українського мовознавства актуальним завданням залишається системне дослідження тематичних груп лексики, які тісно пов'язані з життям і побутом народу. Особливу зацікавленість викликає термінологія народних ремесел, зокрема ткацької, що спонукає до докладного опису складу та семантики її одиниць, виявлення системних відношень компонентів, архаїчних елементів і динамічних процесів у лексико-семантичній системі діалектної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Модернізація промислів фактично призвела до повного зникнення ткацького ремесла, саме тому і сам процес, і лексика на його позначення є об'єктом уваги вчених, зокрема етнографів, істориків, культурологів (А. М. Курилович, Н. І. Лебедева, Б. А. Рибак, О. О. Боряк тощо). Вони звернули увагу на технологію, сировину, знаряддя, різновиди тканин, вірування та обряди, пов'язані з тканинним. Різномасштабному аналізу ткацької лексики як тематичної групи присвячені праці З. М. Веселовської, О. М. Трубачова, Й. О. Дзензелівського, І. О. Ніколаєнко та інших дослідників [1; 3; 5; 6]. У працях З. М. Веселовської, О. М. Трубачова, Й. О. Дзензелівського та інших ткацьку лексику осмислено як тематичну групу, що об'єднує низку лексико-семантичних груп [1; 3; 5]. І. О. Ніколаєнко описала склад, семантичну структуру та просторову поведінку лексики ткацтва в східнослов'янських говірках. Ткацька лексика середньонаддніпрянських говірок ще не була об'єктом докладного аналізу, що й актуалізує дослідження.

Мета статті – лексико-семантична характеристика назв рослин і процесів, пов'язаних з первинною обробкою сировини перед прядінням, виявлення системних зв'язків аналізованих номенів, їхньої семантики та варіативності.

Основним джерелом дослідження стали експедиційні записи автора, здійснені в говірках Черкаської, Київської, частково Полтавської та Кіровоградської областей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом докладного аналізу в статті стали дві лексико-семантичні групи (ЛСГ) назв прядильних рослин та процесів первинної обробки конопель. У межах кожної з них вирізняємо семантичні мікрогрупи назв (СМГ). Так, у ЛСГ назв прядильних рослин виокремлюємо СМГ, що реалізують семи 'рослина, яку використовували для прядіння ниток', 'жіночі стебла конопель', 'чоловічі стебла конопель', 'насіння конопель', 'предмет, за допомогою якого вибивали зерно'.

Семему 'рослина, яку використовували для прядіння ниток' репрезентують лексеми *п'рад'іво, конопл'і, л'он, крот'іва*, що відповідно реалізують семи 'однорічна трав'яниста рослина, зі стебел якої виготовляють прядиво, а з насіння – олію та гашиш', 'однорічна чи багаторічна технічна рослина, зі стебел якої виготовляють волокно, а з насіння – олію', 'трав'яниста рослина, стебло та листя якої густо вкрите жалкими волосками'. Інформанти згадують: *с'їтали все і конопл'і і л'он / це л'он с'їтали дл'а того / шоб було тонке... тонше полот'но / а з конопел' груб'іше пол'уч'аїец':а / це так хто с'їтав і те й д'руге / іа л'іч'но сама вже не с'їтала ло'н / а бат'ки то с'їтали* (Дв). Найпоширенішою назвою є лексема *конопл'і*, оскільки на досліджуваній нами території для волокна використовували переважно цю рослину: *с'їтали конопл'і / л'ону в нас не було* (Гл); *с'їтут' конопл'у / оце із конопел' все і виробл'алос'а* (Вс). Льон для тканин використовували зрідка: *конопл'і с'їтали і л'он* (Чв), а здебільшого як лікарську рослину, зокрема для лікування домашньої худоби: *отут на'наш'її тер'итор'її і л'он був / але не дл'а того шоб тка'нини... так шоб іїсти чи то т'їли л'уди л'он от' того от' бол'езн'і і ко'ровам да'вали / козам / ко'ровам* (Лзр). Водночас мовці ще пам'ятають, що полотно з льону було білішим і тоншим, а тому його використовували для пошиття святкових сорочок. Лексема *п'рад'іво* (Вш, Зл, Дбр) є міжговірковим відповідником репрезентанта *конопл'і*, який поширений у південно-східній частині середньонаддніпрянських говірок, а також відомий у нижньонаддніпрянських – *прядиво* [Чабаненко, III, с. 294] та полтавських говірках – *прядиво* [Ващенко, с. 83]. В одній говірці на позначення рослини, яку використовували для прядіння ниток, засвідчено номен *крот'іва* (Мд), проте це одиничний випадок. Можливо, цю рослину використовували для виготовлення прядива дуже бідні родини і якістю таке волокно дуже відрізнялося.

За ДО «стать рослини» виокремлюємо семи 'чоловічі стебла конопель' і 'жіночі стебла конопель', які реалізують окремі СМГ назв.

На позначення жіночих стебел конопель засвідчено такі лексеми та їхні словотвірні й акцентні варіанти: *мат'ки* (Лн, Кр), *матки* (Дв, Лн), *мат'їрка* (Мд, Лзр, Чв, Гл та ін.),

ма'т'ірка (Дв, Дм, Глз, Бзб, Лп, Бб), *ма'те'ринка* (См), *п'р'ад'іво* (Вш), *ма'ти'єрне* (Ул), *ма'т'ірни'ї ко'нопл'і* (Лз), *ко'нопл'і з на'с'ін':ам* (Лщ, Тп, Лб, Шп, Тр, Вд), *те шо /з:ерном* (Лн), *п'лоск'ін' із /с'ім'іам* (Пп, Лн). Словотвірні варіанти із коренем *ма'т-* вживані в усіх середньонадніпряньських говірках: лексеми *ма'т'ірка*, *ма'т'ірка*, *ма'те'ринка* із суфіксом *-к-* поширені в більшості досліджуваних говірок; акцентні варіанти *ма'тки*, *ма'тки* – у їхній північно-західній частині. Деривати *ма'т'ірка*, *ма'т'ірка*, *ма'те'ринка*, *ма'ти'єрне*, напевне, виникли внаслідок універбації словосполучень *ма'тірни'ї ко'нопл'і* → *ма'тірка*, *ма'те'ринські ко'нопл'і* → *ма'те'ринка*, *ма'тірни'ї ко'нопл'і* → *ма'ти'єрне*. Лексема *ма'т'ірка* давнього походження [див.: ЕСУМ, т. 3, с. 413–414], її зафіксовано в словнику Б. Грінченка разом із синонімом *ма'те'ринка* [Гр, с. 410]. Остання лексема відома й у праці П. Чубинського: «*Ой у полі нива, на ній ма'те'ринка*» [Чуб. т. 5, с. 96]. Словосполучення *ко'нопл'і з на'с'ін':ам*, *те шо /з:ерном*, *п'лоск'ін' із /с'ім'іам* є, напевне, субститутами вищезазначених номенів, що виникли у зв'язку з архаїзацією в пам'яті діалектоносіїв спеціалізованих назв. Це ілюструє заступлення терміна пропозиитивними структурами: *те шо /з:ерном /оц'і цв'ітут' і у йіх /зерно от'д'ел'но виби'є'рали* (Лн), чи поплутанням його семантики: *п'лоск'ін' із /с'ім'іам / а ма'т'ірка була /йалова тка' дості'гала /ранше* (Пп). Лексема *п'р'ад'іво* полісемічна, позначає три семи 'рослина, яку використовували для прядіння ниток', 'жіночі стебла конопель', 'волокна, наряджене зі стебел конопель'.

Лексеми *п'лоск'ін'* (у більшості говірок), *п'лоска* (Ул), *п'лос'куха* (Нб), *пустоц'в'іт* (Мд), *п'рос'кура* (Вш), *п'л'існ'ава* (Вш), *п'ради'єво* (Лзк) репрезентують сему 'чоловічі стебла конопель'. Найуживаніша серед них назва *п'лоск'ін'*, яка, за народною етимологією, походить від прикметника *п'лоский* 'той, що має плоске насіння, пухте, без зародка': *...ма'т'ірка да'с'т' пл'ід /ма'т'ірко'ю назі'вайе'ц'а / а це назі'вайе'ц'а п'лоск'ін' / бо там п'л'ускле на'с'ін'а / там ні'ма'є ні'якого /зародка* [ГПК, с. 354]. В ЕСУМ цю лексему подано зі значенням «чоловічі рослини конопель; полотно з них», псл. *ploskopy – результат видозміни деетимологізованої назви *roskopy*, укр. *посконь* «тс.», зближеної з основою *ploskь* «п'лоский» [ЕСУМ, т. 4, с. 453]. Дериват *п'лоска* є, напевне, наслідком субстантивзації прикметника *п'лоска*: *п'лоска* ← *п'лоска насіннина*, а номен *п'лос'куха* утворено з допомогою суфікса *-ух-*, адже асоціюється із насінням, яке плоске (пухте всередині). Назва *пустоц'в'іт* виникла шляхом словоскладання від атрибутивного словосполучення *пустий цвіт*, бо це рослина, яка не дає насіння. Лексема *п'рос'кура*, яку в ЕСУМ подано із значенням «круглий хлібець у православних церковних обрядах» [ЕСУМ, т. 4, с. 603], а в словнику Б. Грінченка це «п'росфор» [Гр, т. 3, с. 479] (пор.: у праці П. Чубинського: *Як при попу жила, да все п'рос'кури іла, тепер за тобою – сухар із водою* [Чуб., IV, с. 666, Уманщина]), очевидно, субститує фонетично видозмінене слово *п'лоск'ін'*, що в свідомості мовців архаїзувалося.

Сему 'насіння конопель' реалізують лексеми та їхні фонетичні, словотвірні й граматичні варіанти: *на'с'ін':а* (Хл, Влх, Сч, Ул, Зл, Дв, Бзб), */с'ім'іа* (Мд, Вб, Дбр, Зв, Пп та ін.), */с'імн'а* (Лз, Дм, Тн, Зкр, Чв, Жт), *се'ме'но* (Нб, Лз), *сими'є'но* (Вл, Сг, Кр), *сими'є'но* (Ст, Дбр, Вр), *с'іме'но* (Зл, Мр, Дв, Вб), *с'іме'на* (Вб, Тп, Мр, Лзр), *се'ме'на* (Лп), *с'іме'на* (Шп), */зерно* (Дм, Чв, Лн, Вб), *зе'р'но* (Гл, Бб, Жт, Ул, Пр), */зерн'а* (Нб), */зерничко* (Глз), */зерне'(у)ч'ко* (Чв, Гл). Більш уживані назви *на'с'ін':а*, */с'ім'іа*. Термінологічне значення в говірках мають також різні фонетичні варіанти лексеми *се'ме'но*. У мові інформаторів відзначено вживання двофонемної сполуки */мн'/* замість */мі'/* – */с'імн'а*, що характерне для говірок північно-східної частини досліджуваного ареалу. Отже, маніфестантами семи 'насіння конопель' є загальнонавживані назви, які мають в говірках різні словотвірні, фонетичні, акцентуаційні та граматичні варіанти.

До периферії досліджуваної лексики належать репрезентанти семи 'предмет, за допомогою якого вибивали зерно': *ц'ін* (Лз, Дм, Вб, Дрб, Мл, Кр, Зл, Пп), *ц'інок* (Глз), *п'р'аник* (Мд), *рубел'* (Дм), *ка'ч'алка* (Дм), *др'учок* (Дм, Ул), */палка* (Дрб), */палч'ка* (Глз). Власне термінами ткацтва є лексема *ц'ін* та її словотвірний варіант *ц'інок*, оскільки це знаряддя для молотьби. Очевидно, лексема *ц'ін* деактуалізована у свідомості

діалектоносіїв, що засвідчує її субституція назвами інших реалій. Спеціалізованого термінологічного значення набули лексеми *п/р'аник, р/убел*, інші іменують предмети, що могли використовуватись для обмолочування зерна. Про зміни в структурі свідомості мовців свідчить і морфологічний варіант *ру/койу* (Мр).

Отже, серед назв рослин, що їх використовували для прядіння ниток, переважають однослівні найменування, збережені у свідомості діалектоносіїв попри архаїзацію самих реалій. Лексема *конопл'ї* та репрезентанти сем, виокремлених за ДО «стать рослини», перебувають у родо-видових зв'язках. Динаміку назв засвідчують субститути *прос/кура, п/л'існ'ава* та дериват *пустоц/в'іт*. Номен *п/ради'во (п/рад'іво)* полісемантичний, оскільки репрезентує чотири семи: 'рослина, яку використовували для прядіння ниток', 'жіночі стебла конопель', 'чоловічі стебла конопель'. Напевне, це пов'язане з архаїзацією промислу й відповідних номінацій, перенесенням назви волокна на стебло рослини за суміжністю: 'волокно, напрядене зі стебел конопель' → 'рослина, яку використовували для прядіння ниток', 'волокно, напрядене зі стебел конопель' → 'жіночі стебла конопель'; 'волокно, напрядене зі стебел конопель' → 'чоловічі стебла конопель'. Відзначимо також ареальну диференціацію репрезентантів семи 'жіночі стебла конопель': у більшості середньонаддніпряньських говірок функціонують лексеми *м/ат'ірка, ма/т'ірка*, тоді як назви *мат/ки, м/атки* поширені в їхній північно-західній частині.

ЛСГ назв, пов'язаних із процесом вибирання і вимочування конопель, утворюють лексеми на позначення процесів виривання стебел конопель та їх вимочування; робітника, що вибирає (дьоргає) коноплі; найнятої людини, що вибирає коноплі; снопа (горстки) конопель; одного волокна; кількох горсток конопель, зв'язаних перед вимочуванням; перевесла, яким перев'язували горстку; місця, де вимочували; часу, упродовж якого мочили коноплі; гноту, яким прикидали коноплі; намочених в одному мочилі конопель.

Семема 'виривання стебел конопель' за ДО «час досягання» розщеплюється на дві семи: 'вибирання плосконі', 'вибирання матірки'.

Сему 'виривати стебла плосконі' репрезентовано лексемами та їхніми фонетичними варіантами: *рват'* (Лз, Зв, Дм, Мл, Вр, Вл), *вири'ват'* (Кл, Тн, Рж, Нст, Лщ), *виби'рат'* (Дбр, Лзр, Жт), *ви'берат'* (Мд, Лзр, Зв), *вибе'рат'* (Зл), *виб'ірат'* (Чв, Дм, Дв, Шпн, Ул), *зби'рат'* (Мр), *т'а'гат'* (Кн), *вит'а'гат'* (Бзб), *ви/т'а'гуват'* (Глз, Дрб, Гл), *зр'ізат'* (См, Вс), *з'рубуват'* (Вд), *брат'* (Івх), *вибрат'* (Гл, Глз), *уб'ірат'* (См), *жат'* (Бзб), *ко'сит'* (Бзб), *с'кос'уват'* (См). Найбільш уживані дієслова, утворені префіксальним способом від твірних основ *рвать* і *брать*. На позначення часу вибирання плосконі в кількох говірках засвідчено пропозитивні структури: *п/лоск'ін' /ран'іше (ра'н'іше) (периу)* (Чв, Тп, Жт, Шш), *у /серпн'ї* (Зл, Лп), *на жни'ва* (Гл, Лз), *п/лоск'ін' коли зац'в'іта* (ВБ), *у Пет'р'івку* (Вр). Матірку вибирали восени після досягання насіння, на що вказують діалектоносії: *вос'єни* (Дм, Дрб), *ос'ін'у* (Дв, Жт, Кн), *п'ід'ос'ін'* (Дв, Мл, Чв), *у вер'є'с'н'ї* (ЛБ, Зл, Гл), *мат'ірка вос'єни* (Шш), *мат'ірка п'ізн'іше* (Тп, Жт), *у вер'є'с'н'ї конопл'ї з нас'ін':ам* (ЛБ), хоч трапляється поплутання часу вибирання чоловічих і жіночих стебел конопель: *мат'ірка р'аніше* (Глз), *вперед' мат'ірку а пот'ім п/лоск'ін'* (Вл), зумовлене втратою в пам'яті респондентів чіткого уявлення про об'єкт та пов'язані з ним характеристики.

Сему 'вибирання матірки' реалізують лексеми *рват'* (Мх, Зв, Дбр), *вири'ват'* (Кл, Прд, Тн, Рж, Чв), *брат'* (Івх), *виби'рат'* (Зл), *виб'ірат'* (Нст, Дм, Ул, Шш), *жат'* (Б), *соби'рат'* (Лзр), *вири'ват'* з *кор'ін':ам* (Чв). Як бачимо, дієслова *рват'*, *вири'ват'*, *брат'*, *виби'рат'* та їхні фонетичні варіанти функціонують на позначення вибирання і плосконі, і матірки.

Отже, семема 'виривання стебел конопель' реалізована лексемами *рват'*, *брат'*, *жат'*, *ко'сит'*, *т'а'гат'*, *р'ізат'*, *рубат'*, що мають варіанти: 1) словотвірні: *рват'* – *вири'ват'*, *брат'* – *виби'рат'*, *зби'рат'*, *соби'рат'*, *ко'сит'* – *с'кос'уват'*, *т'а'гат'* – *вит'а'гат'*; 2) фонетичні: *виби'рат'* – *ви'берат'*, *вибе'рат'*, *виб'ірат'*.

У говірках не виявлено лексичної реалізації семи 'найнята людина, що вибирає коноплі', оскільки за пам'яті діалектоносіїв нікого не наймали, здебільшого це робили члени сім'ї. У зв'язку з цим СМГ назв робітника, що вибирає (дьоргає) коноплі,

утворюють лексеми *виби|рал'ник* (Зв), *по |іме^н'і* (Кн, Гл, Зл), *ж |ін'ки* (Лз, Бб, ВБ, Дбр), *прац |івни'ки* (Мд), *д' |іти* (Бб, Дбр), *вс' |і* (Дв, Лщ, Лн, Вл), *х|лотц' |і* (Мд). Усі номени мають загальне значення, лише найменування *виби|рал'ник* мотивоване дією, характерною для процесу вибирання конопель.

Сему 'сніп (горстка) конопель' репрезентують номени *с'н' |ін* (Лз, Мд, Зв, Зл, Лзк, Влш), *сно|ти* (Мд, Зв, Зл, Лзк, Влш, Сч), *с'но|ти* (Лзк), *г|орстка* (Лз, Мд, Дм, ВБ, Вл, Гл, Зл, Пп, Ст), *г|орстки* (Зл, Гл), *г|орст'ки* (ВБ, Лз, Дм, Пп, Чв, Зл, Гл, Дбр, Зкр) та їхні словотвірні, граматичні й фонетичні варіанти: *с'но|тик* (Дв, Вл, Лзк, Влш, Бб, Івх, Мр, Зкр, Нб), *с'но|тики* (Вл, Лзр, Тн, Жт, Дв, Сч, Мр, Івх), *с'но|ти^еки* (Мр, Зкр, Нб, Івх, Дв), *с'н' |інок* (Хл, Ст), *с'н' |інки* (Хл, Ст), *с'н' |іноч'ок* (Жт), *с'н' |іноч'ок* (Зл), *с'но|тич'ок* (Дбр), *с'но|ти^еч'ок* (Бб), *с'но|пoch'ок* (Лз, Тн), *с'н' |іноч'ки* (Жт), *с'н' |іноч'ки* (Зл), *с'но|тич'ки* (Дбр), *с'но|ти^еч'ки* (Бб), *с'но|пoch'ки* (Лз, Тн), *г|орстoch'ка* (Зкр, Дбр), *г|орстoch'ки* (Зкр, Дбр), *г|орстoch'ки* (Дбр, Пп). Зафіксовано також назви *ку|лик* (См, Івх, Глз, Лщ, Лн), *ку|лич'ок* (Нб), *ку|ч'ка* (Мд), *пу|ч'ок* (Дв, ЛБ, Ол, Мр), *ко|па* (ВБ), *ві|язoch'ка* (Вн, Б), *сос|лонч'ик* (ТР), *д' |ідoch'ок* (Тн), *ку|лики* (См, Івх, Глз, Лщ, Лн), *ку|лич'ки* (Нб), *ку|л' |і* (Тп), *пу|ч'ки* (Дв, ЛБ, Ол, Мр), *ко|ти* (ВБ), *д' |ідoch'ки* (Тн). Найуживанішими є лексеми *с'н' |ін*, *г|орстка*. Номен *кул' |і* є формою множини від слова *куль*, а репрезентанти *ку|лики*, *ку|лич'ки* – це зменшена форма від цього ж слова [Грін., с. 323]. Лексема *ко|па*, мн. *ко|ти* відома зі значенням '60 снопів конопель' [ЕСУМ, II, с. 564], у цьому разі звуження семантики можна пояснити стиранням відмінностей між лексемами внаслідок архаїзації реалій. Лексема *д' |ідoch'ки*, можливо, має асоціативне походження від слова *дідок*, яке в ЕСУМ подано з таким тлумаченням: спочатку називали сніп певної рослини, також це джгут соломи, яку прибивають восени по краях хати [ЕСУМ, II, с. 87]. Суфікс демінутивності (-ок), напевне, підкреслює невеликий розмір сніпка. Значення лексеми *сос|лонч'ик* не з'ясовано. Але, ймовірно, походить від дієслова *слонити* або ж це видозмінена в пам'яті інформанта форма *суслін* – купка складених снопів [ЕСУМ, V, с. 308].

Окрему СМГ утворюють репрезентанти семи 'кілька горсток конопель, зв'язаних перед вимочуванням': *г|орст'ки* (Лз, Хл, Глз, Чв, Пп), *г|орстки* (Зл, Глз), *г|орстoch'ки* (Зкр, Дбр), *г|орстoch'ки* (Кл), *с'но|ти^еки* (Зкр), *ку|лики* (Лщ), *кул' |ки* (Лзр), *ку|ти* (Мл), *куп'ки* (Мр), *ко|ти* (ВБ, Лзр), *ко|тич'ки* (Кр), *ку|ч'ки* (*ку|ч'к' |і*) (Вс, Мд). Таким чином, усі зазначені лексеми, крім форми множини репрезентанта 'сніп конопель', набули ще й додаткової семантики 'кілька горсток конопель, зв'язаних перед вимочуванням'.

Сему 'стебла рослин, за допомогою яких перев'язували горстки' реалізовано зрідка: *пер|ивесло* (Лщ, Лн), *пер|ивеслик* (Зл). Інформанти згадують: *з |жита було пер|ивесла / розві|язали о|те пер|ивесло* (Лщ); *пу|чок ві|язаний пер|ивеселиком* (Зл). Згідно з ЕСУМ псл. *pervezslo походить від дієслова «перев'язати» [ЕСУМ, IV, 339]. У решті говірок назву не зафіксовано.

Сему 'одне волокно' репрезентують лексеми *воло|кно* (Лп, ВБ, Вл, Кн, Бб, ВБ, Лзр, Гл, Ст, Зл, Зкр), *воло|книна* (Вр), *коно|пл'а* (Дрб), *коно|плина* (Дв, Лз), *сте|блина* (Ул), *сте|блинка* (Мд, Зл), *ли|ко* (Нб, Вл). СМГ утворюють як загальні назви, так і номени зі значенням одиничності, якого їм надає суфікс -ин-. Лексема *ли|ко* походить від *луко, що в ЕСУМ має кілька значень «конопляне лико», «лико, кора липи, верби», «волокнистий, жилавий» [ЕСУМ, III, с. 233].

Сему 'вимочувати коноплі' репрезентують лексеми *мо|ч'ит'* (ВБ, Вр, Лз, Пп, Лщ, Мл, Зв, Хл, Кн, Лзр, Лщ, Бб, Бзб, Дв, Мр, ТР, Тн, Жт, Івх, Влш, Сч, Лзк, Зл, Зкр), *на|мoch'уват'* (Вн), *ви|мoch'ит'* (Нст, Гл), *ви|мoch'уват'* (Дм, Шш, Ол), *ви|мoch'увати* (Мд), *по|мoch'ит'* (Глз), *ви|мoch'ка* (Вл). У текстах інформанти використовують різні форми часу: зрідка теперішній час *мо|ч'им* (Влш), *мо|ч'имо* (Вр, Кл), *мо|ч'ат'* (Мр, Лн, Кл), *за|мoch'уйут'* (Зкр), найчастіше минулий *мо|кло* (Ул, Зл), *мо|кли* (Дбр), *мо|ч'или* (Мр, ТР, Тн, Жт, Б, Пп, Лз, ВБ, Зв, Кн, Хл, Лзр, Лщ, Бб, Бзб, Дв, Жт, Івх, Влш, Сч, Лзк, Зл, Зкр), *на|мoch'ували* (Вн), *ви|мoch'ували* (Дм, Шш), *за|мoch'ували* (Зкр), *ви|мoch'или* (Нст), що

пов'язано із діями, які виконували раніше. Засвідчено також віддієслівний іменник *вимоч ка*, утворений суфіксальним способом від *вимочувати*.

Сема 'місце, де вимочували коноплі' об'єднує номени *р'іч ка* (Нб, Пп, Дм, Рж, См, Зв, Хл, Мд, Кн, Дв, Лз, Шш, Вр, Івх, Дбр, Зл, Ст, Тн, Глз, Вл), *став* (Лн, Вр, Івх, Бзб), *ставок* (Нб, Вл, Чв, Тн, Влш), *сажанка* (Гл, Глз), *копанка* (Мд, Тр, Гл), множина *копанки* (Гл), *копанки* (Мр), *копан'ки* (Лп, Бзб), *копаноч ка* (Рж), множина *копаноч'ки* (Рж), *р'івч ак* (Тн), *вода* (Жт, Вб, Мр, Нст, Зкр, Лзр, Лщ, Дв, См), *байура* (Мд), *ка'нава* (Кл, Дрб, Вб). Серед спеціальних назв засвідчено: *сажанка*, *копанка* (*копанки*, *копан'ки*), *копаноч ка*. Більшість маніфестантів є загальноновживаними, позначають родові назви гідрооб'єктів – *р'іч ка*, *ка'нава*, *став*, *ставок*, *байура*, що в досліджуваній ЛСГ набули спеціалізованого значення.

На позначення часу, упродовж якого мочили коноплі, засвідчено лексеми *нед'іл'а* (Ок), *тижде'н'* (Гл, Дм, Бзб, Мр, Лн), словосполучення *дн'ів дес'ат'* (Лз), *дв'і-три нед'іл'і* (Бб, Лщ, Лп, Тн), *два тижн'і* (Зв, Хл, Вл), *дванац'ат' ден'* (Дбр), *близ'ко м'іс'ац'а* (Гл, Глз, Лзр), *із тижден'* (Дрб), пропозитивну структура *йак ота'ко потрем шо воно оте ост'іец'а а те вимокло* (Кл). Більшість номенів дво- або трислівні, частина з них позначає приблизність, оскільки тривалість вимочування конопель інформатори визначають, зважаючи на різні позамовні чинники: пору року, якість сировини, температуру повітря тощо.

Сему 'гніт, яким прикидали коноплі' репрезентують лексеми: *гн'іт* (Пр), *важок* (Вл), *кам'ін'а* (Мд, Лп), *кам'інец'*, мн. *кам'інц'і* (Вн, Хл, Ол, Вн, Лз), *кам'інч'ики* (Бб), *дерин* (Лп, Гл, Кн), *дернина* (Вл), *дернен'а* (Вс), *дерн'уки* (Дбр), *земл'а* (Нб, Глз, Зкр, Кл та ін.), *земел'ка* (Дм), *др'уч'ок* (Нб), *друч'ок* (Жт, Ул, Дв, Дрб), *друч'еч'ки* (Тр), *болото* (Шш, Тн, Пп, Ок, Дв, Вш, Зл), *стов'ти* (Мд, Ок), *кутини* (Івх), *кол'ки* (Лн), *п'ісок* (Пр), *трава* (Тн, Івх), *гр'аз'* (Мл, Глз, Дв), *мул* (Вр, Мр, Лзр) чи *дере'ви'на* (Мр), *ламаки* (Нст, Чв), *бр'овна* (Зв) та описова назва *плитки з трави* (Др). Номінативний ряд становлять переважно однослівні назви, також серед номінацій засвідчено односкладні речення – *к'ілоч'ки били* (Зл), *к'іл'ки б'іем* (Влш), *прикол'ували стов'нами* (Сч), *приложили бре'вном* (Ул), *стов'ти билис'а* (Окс), *гн'іт робили* (Пр).

Невелику кількість назв утворюють репрезентанти семи 'намочені в одному мочилі коноплі': *помок*, мн. *помоки* (Лз, Кн, Лзк), *пом'ік* (Вб), мн. *помоки* (Вб), *пом'ит* (Вр), *пом'іт* (Мр), *конопл'і* (Гл), *моч'и(е'н)і конопл'і* (Вл). Серед найбільш поширених є лексема *помок* та її фонетичні, акцентні й граматичні варіанти, що є віддієслівним безафіксним утворенням *помочити* → *помок*.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, лексико-семантичні групи назв прядильних рослин і процесів, пов'язаних із ткацтвом, зокрема їх підготовкою до прядіння, утворюють різні за структурою репрезентанти: лексеми, що виникли шляхом морфологічної чи семантичної деривації; аналітичні назви – номінативні одиниці із залежним словом; пропозитивні – у формі речення. Однослівні найменування збережені у свідомості діалектоносіїв попри архаїзацію самих реалій, а складені – є субститутами, що виникли у зв'язку з архаїзацією в пам'яті діалектоносіїв спеціалізованих назв. Загальноновживані лексеми, що набули термінологічного значення, відображають словотворчі можливості говіркового мовлення. Частина засвідчених номенів мають у середньонадніпряньських говірках різні словотвірні, фонетичні, акцентуаційні та граматичні варіанти.

Умовні позначення говірок

Лн – Леонівка, Лщ – Ліщина Кагарлицького р-ну; Кр – Карапиші Миронівського р-ну; Дв – Дівички Переяслав-Хмельницького р-ну; Ул – Улашівка Таращанського р-ну **Київської обл.**; Лзр – Лазорки Гребінського р-ну; Крп – Круподеренці Новооржицького р-ну; ВС – Великоселицьке, Чв – Чевельча Оржицького р-ну; Зкр – Зікранці Семенівського р-ну; Лзк – Лазьки Хорольського р-ну **Полтавської обл.**; Вл – Вільшана, Хл – Хлестунівка Городищеського р-ну; Бзб – Безбородьки, Кл – Коломиці Драбівського р-ну; Жт – Житники, Тн – Тинівка Жашківського р-ну; Влх – Вільховець, Мр – Моринці Звенигородського р-ну; Др – Драбівці, Гл – Гельмязів Золотоніського р-ну; Бб – Бобриня, Кн – Кононча, Лп – Ліпляве

Канівського р-ну; Ст – Ступичне Катеринопільського р-ну; Гл – Глушки, Зв – Завадівка, Нб – Набутів, См – Саморідня Корсунь-Шевченківського р-ну; Вн – Виноград, Пр – Парадівка, ТР – Товсті Роги, Шш – Шушківка Лисянського р-ну; Івх – Івахни, Пп – Попудня Монастирищенського р-ну; Вш – Вишнополь, Зел – Зеленьків Тальнівського р-ну; Дв – Доброводи, Окс – Оксанине Уманського р-ну; Влш – Вільпанка, Сч – Сичівка Христинівського р-ну; Вр – Вершаці, Мд – Медведівка, Мл – Мельники Чигиринського р-ну; ВБ – Велика Бурімка, Мск – Москаленки Чорнобаївського р-ну; Лз – Лозоватка, Сгн – Сигнаївка Шполянського р-ну **Черкаської обл.**; Дбр – Дібрівка Новомиргородського р-ну **Кіровоградської обл.**

Список використаної літератури

1. Боряк О. Ткацтво в обрядах та вірування українців (середини XIX – початок XX ст.) / О. Боряк. – К., 1997. – 196 с.
2. Боряк О. О., Герасимчук О. В. Веретено і пряслиця у слов'янській міфологічній традиції / О. О. Боряк, О. В. Герасимчук // Народна творчість та етнографія. – К., 1990. – № 1. – С. 30–36.
3. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1902. – Вип. 1. – 107 с.
4. Веселовська З. М. Народна українська і російська термінологія культури конопель та льону / З. М. Веселовська // Наук. зап. Харк. наук.-досл. каф. мовознавства. – 1929. – № 2. – С. 63–76.
5. Говірки Південної Київщини. Збірник діалектних текстів / Упор. Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. – Черкаси, 2008. – 367 с.
6. Грінченко Б. Д. Словарь української мови. / Б. Д. Грінченко – К., 1907–1909. – Т. 1–4.
7. Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: В 7 т. – К. : Наукова думка, 1982–1988. – Т. 1–5.
8. Дзєндзелівський Й. О. Термінологія пов'язана з ткацьким станком у говірках Закарпатської області / Й. О. Дзєндзелівський // Доповіді та повідомлення. – Ужгород, 1957. – Вип. 1. – С. 77–80.
9. Курилович А. Н. Белорусское народное ткачество / А. Н. Курилович. – Минск, 1981. – 119 с.
10. Ніколаєнко І. О. Лексика традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках : монографія / І. О. Ніколаєнко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 147 с.
11. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси / Б. А. Рыбаков. – М. : Изд-во АН СССР, 1948. – 792 с.
12. Трубачев О. Н. Ремесленная терминология в славянских языках (Этимология и опыт в групповой реконструкции) / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1966. – 416 с.
13. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. 1–4.
14. Чубинский П. П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край / П. П. Чубинский. – СПб, 1872 – 1877. – Т. 1–7.

References

1. Boriak, O. (1997). *Weaving in the rites and beliefs Ukrainian (middle XIX – beginning XX centuries)*. Kiev (in Ukr.)
2. Boriak, O. O. & Gerasimchuk, O. V. (1990). Spindle and strand in Slavic mythological tradition. *Folk art and ethnography*. Kiev (in Ukr.)
3. Vashchenko, V. S. (1902). *The dictionary of Poltava region dialect*. Kharkov: University press (in Ukr.)
4. Veselovska, S. M. (1929). Traditional Ukrainian and Russian culture terminology hemp and flax. *Scientific notes of Kharkov scientific-research department of linguistics* (1929), 63–76 (in Ukr.)
5. Martynova, G. I., Denisenko, S. M., Shcherbyna, T. V. (2008). *The dialects of Southern Kiev region*. Collection book of dialectic texts. Cherkasy (in Ukr.)
6. Grinchenko, B. D. (1909). *The dictionary of Ukrainian*. (Volumes 1–4) (in Russ.)
7. Melnychuk, O. S. (1982–1988). *The etymological dictionary of Ukrainian*. (Volumes 1–5). Kiev: Naukova Dumka (in Ukr.)
8. Dzendzelivsky, I. O. (1957). The terminology linked to loom in the dialects of the Transcarpathian region. *The reports and messages*. Uzhgorod (in Ukr.)
9. Kurylovych, A. N. (1981). *Belarusian folk weaving*. Minsk (In Russ.)
10. Nikolaenko, I. O. (2005). *The vocabulary of traditional weaving in Ukrainian dialects of Eastern Slobozhansky region: monograph*. Lugansk: Alma-Mater (in Ukr.)
11. Rybakov, B. A. (1948). *The craft of Ancient Rus*. Moscow: Academy of Sciences of the USSR (in Russ.)
12. Trubachev, O.N. (1966). *Craft terminology in Slavic languages*. Moscow: Science (in Russ.)
13. Chabanenko, V. A. (1992). *The dictionary of the dialects of Lower Dnieper Region*. Saporozhie (in Ukr.)
14. Chubinsky, P. P. (1877). *The works of the ethnographic-statistical expedition in the Western Russian region*. (Volumes 1–7). St. Petersburg (in Russ.)

ZHUGAN Natalia Anatoliivna,

Lecturer of state business Collegein Cherkasy,

e-mail: nzhygan@mail.ru

LEXICAL-GRAMMATICAL NAMES GROUPS OF SPINNING PLANTS AND THE PROCESS OF THEIR PREPARATION FOR SPINNING

Absattract. Introduction. *In the article the author has presented the lexical-grammatical groups of the names of the spinning plants and of the processes which are connected with preparation to spinning, because they demand a detailed description of the structure and semantics, detection the system component relations, old elements and dynamic processes caused by archaization of the weaving terminology.*

Purpose. *We'd like to present the lexical-grammatical characterization of the spinning plants and processes which are connected with the primary processing of raw materials before spinning, to identify systemic connections of research nominae, their semantics and variability.*

Results. *The lexical-grammatical groups of the names for describing the spinning plants and processes of the hemp primary processing form the lexical units, which are in the different structure, lexeme, analytical titles – attributive and substantive phrases, and propositive ones – in the form of sentences. The one-word names belong to the old layer of the weaving vocabulary, and the compound words are substitutes which have been come into existence due to archaization in the memory of the dialect speakers who use specialized titles. The generally used lexemes which have become terms reflect the word-building opportunities of any dialect and dynamics of the lexical structure. The biggest part of the fixed lexemes is full of polysemy. A part of the approved nominae expresses areal differentiation, and they have different word-building, phonetic, grammar variants in the Middle Dnieper dialect.*

Originality. *In the article the author has demonstrated and analyzed the weaving vocabulary for the determination of the spinning plants and the processes which are connected with their preparation for spinning for the first time. It has been found in the Middle Dnieper areal and has demonstrated its location, its lexical-semantic and territory characteristic features.*

Conclusion. *During the research the author has examined the specifics of representation, has found out the system connections of the examined nominae, their semantics and variability in the Middle Dnieper dialect. The one-word names prevail among the examined lexical units (90,45%), they have appeared by the way of morphological or semantic derivation; the secondary degree nominae are less common and they form attributive and substantive phrases (5,45%) and propositive structures (4,1%), because they represent the examined vocabulary dynamics which is connected with archaization of craft and appropriate nominations.*

Key words: *lexical-semantic group, semantic microgroup, семема, сема, lexeme, nomination, representant, variability.*

*Надійшла до редакції 05.12.16
Прийнято до друку 12.12.16*